

кладено безпідставно, а в іншому випадку – відмовляє у задоволенні клопотання. Отже, за результатами розгляду в судовому засіданні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення слідчий суддя, суд постановляє одну з таких ухвал: 1) про скасування ухвали про накладення на особу грошового стягнення 2) про відмову в скасуванні ухвали про накладення грошового стягнення (ч. 3 ст. 147 КПК України).

Аналіз норм КПК України дає можливість зробити висновок про те, що накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні має профілактичний та за-

безпечувальний характер, що в сукупності створює необхідні умови для вирішення завдань кримінального провадження. Між тим, правове регулювання цього заходу забезпечення кримінального провадження потребує вдосконалення з урахуванням зазначених вище пропозицій та рекомендацій з метою підвищення дієвості та ефективності накладення грошового стягнення у правозастосовній діяльності. Крім того, проведене дослідження свідчить про нагальну потребу переосмислення деяких базових положень чинного кримінального процесуального законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навчальний посібник / Л. М. Лобойко, О. А. Банчук. – К. : Ваіте, 2014. – 280 с.
2. Смирнов А. В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / А. В. Смирнов, К. Б. Калининский ; под ред. А. В. Смирнова. – 5-е изд. перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 992 с.
3. Гафизов М. Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «уголовный процесс, криминалистика ; оперативно-розыскная деятельность» / М. Х. Гафизов. – М., 2007. – 28 с.

УДК 343.985.004

НЕТРАДИЦІЙНІ СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ЯК ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ЗНАЧИМОЇ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

ALTERNATIVE EXPERTISE AS A MEANS OF GATHERING MEANINGFUL INFORMATION TO INVESTIGATE

Калугін В.Ю.,

к.ю.н., доцент кафедри криміналістики

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовано думки вчених щодо використання нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значимої інформації, а також можливість та ефективність застосування різних видів зазначених засобів. Розглянуто питання використання в доказуванні гіпнозу, екстрасенсорики, наркоаналізу, даних фоноскопичних і одорологічних досліджень.

Ключові слова: розслідування злочинів, нетрадиційні криміналістичні знання, нетрадиційні спеціальні знання.

В статье проанализированы мнения ученых по использованию нетрадиционных средств, для получения криминалистически значимой информации, а также возможность и эффективность применения различных видов указанных средств. Рассмотрены вопросы использования в доказывании гипноза, экстрасенсорики, наркоанализа, данных фоноскопических и одорологических исследований.

Ключевые слова: расследование преступлений, нетрадиционные криминалистические знания, нетрадиционные специальные знания.

In the article describes the complex of criminal procedural and forensic tools to improve the effectiveness of investigation activities and to strengthen combating crime. The emergence of new types of criminal activities, the ways in which they occur, makes it necessary to develop new forms of combating them, including non-traditional methods of investigation.

The aim of the article is to summarize the positions of scientists on the use of certain types of non-traditional means of combating, to provide forensically relevant information and awareness capabilities and effectiveness of different types of these means.

It was defined that the use of non-traditional means in the investigation must comply with certain conditions, which are not contrary to current legislation in and do not violate the rights and freedoms of citizens.

Having considered the views of scientists who oppose the use of hypnosis in investigation, psychic and other non-traditional methods as well as opinions of the authors who think that the use of non-traditional means and methods of crime investigation and try to develop practical recommendations on their use.

The attention is paid to the fact that the use of hypnosis is advisable during questioning of victims and persons affected by the psychological impact in the course of committing a crime.

Application of drug analysis and hypnosis is possible in cases where the questioned person for various reasons can not remember the circumstances of the crime.

Psychological methods of identification and psychological portrait of a criminal investigation are used in a series of violent crimes.

The data obtained in the course of phonoscopic studies is used to verify versions, chose tactics of crime detection and prevention, to identify an individual's voice and to solve other forensic tasks.

To conduct odorological research, choosing individuals on the basis of air samples from the premises olfactory organs of a service dog are used. To conduct odorological research, choosing individuals on the basis of air samples from the premises olfactory organs of a service dog are used.

Key words: crime investigation, forensic knowledge, unconventional, unconventional expertise.

Встановлення фактів об'єктивної дійсності в кримінальному процесі здійснюється через використання відповідних доказів. Докази у кримінальному судочинстві мають суттєве значення, саме тому закон детально визначає як поняття доказів, так і весь процес їх використання у кримінальному провадженні.

До доказів відносяться всякі фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини [1, с. 134].

Під «фактичними даними» розуміються не самі факти, а інформація про них. З точки зору доказування інформацією може бути тільки доказовою чи орієнтуючою [2, с. 237].

Поняття криміналістично значущої інформації охоплює широке коло відомостей, які можна використати у розслідуванні, а саме:

– відомості про подію злочину і характер взаємодії об'єктів, а також ті, які можна використати під час розслідування інших злочинів;

– відомості про об'єкти, які стосуються події, зібрані поза їх зв'язком зі злочиним і набувають значення у разі їх використання під час розслідування;

– інформація як сукупність криміналістичних та інших знань, якими керується суб'єкт розслідування для виявлення та використання зазначеної вище інформації [3, с. 16-18].

Разом з тим іноді можливе і безпосереднє пізнання органами досудового слідства деяких фактів, які й після того, як вчинено злочин, продовжують існувати у незмінному вигляді чи змінилися, але не втратили важливих для них якостей. Таке пізнання може відбуватися у рамках кримінального процесу при виконанні певних процесуальних дій.

Факти – це події, явища дійсності, які не можна приєднати до кримінального провадження. Через те в ході доказування особи, які беруть участь у процесі, оперують відомостями про події та явища дійсності, що утворюють зміст показань допитаних осіб, документів та інших видів доказів. Навіть при безпосередньому сприйнятті слідчими обставин події злочину у ході провадження слідчих дій вони оперують як доказами не цими фактами, а тільки відомостями про них, зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих дій.

Слід зазначити, що комплекс кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів, спрямованих на покращення ефективності слідчої діяльності постійно потребує поліпшення, а поява нових видів злочинної діяльності, способів їх вчинення, нових форм протидії правоохоронній діяльності викликають необхідність розробки нових, у тому числі і нетрадиційних методів розслідування.

Теоретичним питанням дослідження проблем та використання нетрадиційних способів отримання інформації у кримінальному судочинстві було приділено доволі багато праць відомих вчених: Р. С. Белкіна, В. О. Волинського, В. К. Весельського, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Ю. К. Орлова, М. А. Селіванова, А. П. Сошнікова, В. М. Тертишника, В. Ю. Шепітька, та ін. Проте зазначені питання і досі залишаються дискусійними, дослідження тривають, що й зумовлює актуальність теми статті.

Метою статті є узагальнення позицій вчених щодо використання окремих видів нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації, а також усвідомлення можливостей та ефективності застосування різних видів зазначених засобів.

Варто вказати на те, що в криміналістиці поняття «нетрадиційні методи розслідування» з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. Під нетрадиційними методами розуміють прийоми та способи, які використовуються лише для вирішення одиничних ситуацій з метою розслідування злочину [4, с. 15].

Нетрадиційні спеціальні знання – це знання й методи, які ще не набули достатнього визнання та поширення, їх

не можна зарахувати до загальновідомих у науці та усталених і впроваджуваних у практику природничих, технічних і суспільних наук, які є перспективними для використання в практиці розслідування злочинів. Це спеціалізовані форми людської практики пізнання світу, досвід, який має вплив на науку й інші форми знання.

Виходячи з аналізу криміналістичної літератури, нетрадиційні знання можна умовно поділити на три групи:

1. Нетрадиційні знання, які вже використовуються в розслідуванні, але ще не набули достатнього розвитку та визнання в теорії криміналістики.

2. Нетрадиційні спеціальні знання сучасних природничих, технічних і суспільних наук, які є перспективними для застосування та використання в практиці розслідування.

3. Нетрадиційні психоенергетичні знання – знання, які показують енерго-інформаційні особливості психічної діяльності людини і дають можливість дістати інформацію про минуле та майбутнє [5, с. 95].

У теперішній час реально й ефективно можна розглядати та використовувати лише дві перші групи знань, оскільки, на відміну від нетрадиційних психоенергетичних знань, вони є більш науково обґрунтованими, дослідженими та соціально адаптованими. Третю ж групу дослідники зараховують до парапсихологічних явищ, тобто галузі досліджень, що вивчає паранормальні явища людської психіки й концентрує в собі питання та проблеми психології, медицини, фізики, біології.

Доведено, що нетрадиційні засоби використовуються з метою: встановлення особи злочинця, його місцезнаходження, або інших осіб; встановлення місцезнаходження об'єктів (трупа, викрадених речей, слідів злочинця тощо), що мають значення для розслідування; отримання показань; отримання відомостей, що характеризують особистість підозрюваного, потерпілого, свідка тощо. [6, с. 101-107].

Безперечно, що використання нетрадиційних засобів розслідування повинно відповідати певним умовам, які не суперечать нормам чинного законодавства й не порушують права та свободи громадян. Окрім того, умови використання методів, що пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою повинні відповідати наступним додатковим умовам:

- 1) добровільна згода опитуваної особи;
- 2) вказані методи можна застосовувати тільки до психічно та фізично здорових людей;
- 3) недопустимість завдання шкоди опитуваній особі;
- 4) пред'явлення результатів застосування методу опитуваній особі;
- 5) використання відеозапису.

Працівники правоохоронних органів найбільш обізнані з можливостями застосування для розслідування злочинів гіпнозу, одорології та поліграфа, їх же вони вважають і найефективнішими нетрадиційними засобами. Не дивно, що саме цим засобам науковці приділяють найбільшу увагу. При цьому серед науковців є як прихильники, так і противники їх застосування [7; 8, с. 52-53].

Наприклад, особливістю нетрадиційного методу інструментальної діагностики емоційної напруги людини (ІДЕН) є процес актуалізації (вилучення) ідеального сліду, який відбувається за допомогою технічного засобу – поліграфа, котрий є багатоцільовим приладом, призначеним для одночасної реєстрації більше ніж 10 фізіологічних процесів, пов'язаних з виникненням емоцій [9, с. 100].

В основі цього методу лежить вимірювання психофізіологічних показників стану людини під час впливу на її емоційний стан слів-подразників. Це можливо завдяки тому, що у людини, яка вчинила злочин, через страх перед можливим викриттям відбуваються різні зміни фізіологічних функцій, які не піддаються її свідомому контролю. Вони проявляються у фізіологічних функціях організму (температура тіла, частоті серцебиття, ритмі та глибині дихання, ступені м'язової напруги,

стані біотоків мозку тощо), стан яких можливо виміряти [10, с. 96].

Це дає потенційну можливість використовувати поліграф для виявлення як безпосередньо осіб, причетних до вчинення злочину, так й інших обставин вчинення злочину.

Сучасний поліграф – це комплекс точних медичних приладів, які безперервно та синхронно фіксують таку динаміку опитуваної особи, як тиск крові, частоту пульсу, глибину і частоту дихання, гальванічні реакції шкіри, ступінь м'язового напруження, біотоки мозку – разом близько 20 показників.

Кількість різних показників, які реєструє і записує поліграф, називається кількістю його каналів. Наприклад, п'ятиканальний поліграф – це пристрій, який одночасно фіксує зміни п'ятих таких показників. Вони записують реакцію у такий спосіб, щоб оператор чітко бачив, яке саме питання викликало певну реакцію опитуваного. Сам прилад пов'язаний з досліджуваною особою за допомогою системи контактних датчиків [11, с. 366].

Аналіз інформації, отриманої від людини під час опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [12].

Вказані пристрої у багатьох зарубіжних країнах (США, Германия, Франция) використовуються з метою детекції неправди, встановлення осіб, причетних до злочину й виступають як доказова або орієнтувоча інформація.

На думку В. М. Тертишника, використання поліграфа дозволяє отримати інформацію від осіб, наділених певним процесуальним статусом і відповідними правами, проти їх волі, що рівнозначно отриманню інформації шляхом обману чи насильства і суперечить моральним засадам кримінального судочинства. Автор виступає проти застосування у доказуванні гіпнозу, екстрасенсорики та інших нетрадиційних методів [13, с. 37].

Категорично проти використання гіпнозу під час провадження слідчих дій виступають й інші науковці [14, с. 279-281].

Однак, в юридичній літературі є й протилежні думки. Деякі автори навпаки вважають допустимим застосовувати нетрадиційні засоби та методи розслідування злочинів й намагаються розробити практичні рекомендації щодо їх використання [4; 15].

Так, В. К. Весельський зазначає, що говорити про використання поліграфа ще зарано, але у майбутньому накопичені емпіричні відомості як результати його застосування в оперативно-розшуковій діяльності дозволять повернутися до питання про можливість його впровадження за умов чіткої регламентації поліграфного тестування [16, с. 13-15].

Відомо дві форми використання досліджень із застосуванням поліграфа. Перша – залучення фахівця-поліграфолога під час проведення допиту особи для отримання криміналістично орієнтувочої інформації (де результатом є психофізіологічне інтерв'ю, оформлене у вигляді, схожому на довідку спеціаліста) і, друга, – проведення повноцінного експертного дослідження у формі судово-психофізіологічної експертизи як самостійного виду експертизи, із висновками експерта, які можуть виступати повноцінним доказом у суді [17].

Для подолання протидії розслідуванню злочинів можливості поліграфа слідчий може використати у таких випадках (слідчих ситуаціях):

- коли є розбіжності у свідченнях двох співучасників злочину і вони до певної міри протидіють встановленню істини та розслідуванню;

- коли мають місце розбіжності між конкретними фактами та показаннями свідка або злочинця;

- коли підозрюваний має бажання довести власну невинуватість, що часто слідчим сприймається як елемент протидії розслідуванню.

Водночас В. М. Стратонов та І. М. Мінько більш толерантно ставляться до можливості застосування гіпнозу, поділяючи думку психологів, які висловлюються за доцільність його використання під час допиту потерпілих, які зазнали психологічної травми. При цьому вчені наводять низку історичних фактів і досвід сучасної міжнародної практики застосування гіпнозу під час розслідування злочинів [18, с. 127-129].

Наркоаналіз, як і гіпноз, в основному використовуються у тих випадках, коли опитувана особа в силу різних причин не може пригадати обставини, що пов'язані зі злочином. Сутність наркоаналізу полягає в тому, що опитуваному в організм вводиться препарат, під дією якого знімається «цензура свідомості» й вивільняються істинні переживання та установки.

Гіпноз – штучно викликаний психічний стан людини, подібний до сну, в основі якого лежать явища гальмування перебігу нервових процесів вищих відділів головного мозку. У XX ст. явище гіпнозу активно вивчалось у всьому світі, що дало науці змогу пояснити його більш повно. Гіпноз допомагає проникати у підсвідомість людини, активізувати роботу її пам'яті, мислення тощо. Роль слова у формуванні психічних станів людини є першорядною внаслідок психофізичної суті мови як специфічного подражника для людини.

Правоохоронні органи США, Великобританії, Канади, Австралії, Ізраїлю використовують гіпноз під час розкриття тяжких злочинів. Метод гіпнозу використовується під час допиту свідків та потерпілих, що добровільно дали на це згоду, і практично не використовується до підозрюваних, показання яких не мають сили доказу відповідно до положень закону.

Психологічні методи ідентифікації та психологічний портрет злочинця, як правило, використовують при розслідуванні серії насильницьких злочинів. Сутність психологічного портрету (профілю) злочинця полягає в тому, що можливо скласти портрет злочинця на підставі його діяльності. Психологічні методи ідентифікації використовують для з'ясування стану підозрюваного, його відношення до навколишнього світу, визначення реакції на стимулюючі об'єкти, вивчення самооцінки злочинця [19, с. 372-375].

У кінологічній одорології як аналізатор пахучих речовин використовується орган нюху службової собаки, яка робить вибірку людей за пробами їх пахучих речовин з повітря приміщень, де вони перебували хоча б 10-15 хвилин. Для надійної одорологічної вибірки достатньо декількох десятків кубічних міліметрів повітря з молекулами пахучих речовин, які взяті з людини або пахучого сліду. В інструментальній одорології як аналізатори застосовуються фізико-хімічні прилади, які здатні виявляти спектр пахучих речовин, реєструвати його у вигляді ольфактограми і детектувати з високою чутливістю окремі компоненти запаху.

Фоноскопія – це новий вид досліджень, заснованих на фізіологічних особливостях органів мовного апарату людини, які вивчають групу слідів звуку. Ці особливості залежать від статі, віку, професії й ряду інших характеристик людини. Інформацію про властивості того, хто говорить, що закладені в ознаках його усного мовлення, умовно поділяють на смислову та особистісну. Одержані дані застосовуються для перевірки версій, оцінки вибраної тактики розкриття злочинів і запобігання їм, для ідентифікації особи за голосом та вирішення інших криміналістичних завдань.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що детальне регламентування в законі умов і особливостей застосування всіх наукових знань, прийомів та методів неможливе, оскільки вони весь час удосконалюються й оновлюються внаслідок постійного розвитку науки і техніки, їх використання в розслідуванні злочинів залежить від наукової достовірності, що визначається рівнем істинності результатів, одержаних під час застосування того чи іншого прийому, методу або технічного засобу, та їх наукового обґрунтування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 240 с.
3. Бірюков В. В. Криміналістично значима та оперативно-розшукова інформація. Їх зміст та співвідношення / В. В. Бірюков // Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. вип. № 1. – Ч. 2. – С. 14–22.
4. Мальцев В. В. Нетрадиционные методы исследования в криминалистике : автореф. дис... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «уголовный процесс, криминалистика ; оперативно-розыскная деятельность» / В. В. Мальцев ; Дальневосточный государственный университет. Юридический институт. – Владивосток, 2001. – 23 с.
5. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : Навчальний посібник / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
6. Лускатов О. В. Використання окремих нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації / О. В. Лускатов, Т. О. Лускатова // Криміналістичний вісник ДНДЕКЦ МВС України ; КНУВС. – 2013. – № 1 (19). – С. 101–107.
7. Степаненко Ж. Нетрадиционные методы расследования сексуальных преступлений / Ж. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univer.omsk.su/students/j_72tar/artsex.html.
8. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : научно-практическое и учебное пособие / А. М. Ларин. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 192 с.
9. Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини : історія, теорія, практика : [моногр.] / за редакцією П. Д. Біленчука. – К., 2013. – 419 с.
10. Клименко Н. Возможности использования в расследовании злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / Н. Клименко, О. Клецов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95–103.
11. Пунда О. О. Право на особисту недоторканість та перспективи використання поліграфу у кримінальному провадженні / О. О. Пунда // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1/2013. – С. 366–369.
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфу (детектора брехні)» від 12 березня 2013 року № 2521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=46058
13. Тертышник В. М. Теория доказательств : учеб. изд. / В. М. Тертышник, С. В. Слинко. – Харьков : Арсис, 1998. – 256 с.
14. Вакулик О. А. Нетрадиційні методи допиту / О. А. Вакулик // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей науково-практичної конференції (м. Київ, 16 жовтня 2009 року). – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – 532 с.
15. Холодный Ю. И. Опрос с использованием полиграфа и его естественнонаучные основы / Ю. И. Холодный [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vumprpolygraph.ru/str/about/opros.htm>.
16. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) / В. К. Весельський. – К. : НВТ «Правник», 1999. – 126 с.
17. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфу як можливе джерело доказів / І. О. Мотлях // Репозитарій Національного авіаційного університету. Наукові статті. – 2013. – С. 117–121.
18. Стратонов В. М. Гіпноз як нетрадиційний метод у криміналістиці : проблеми, перспективи / В. М. Стратонов, І. М. Мінько // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матеріали науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Сімферополь–Алушта, 19–21 вересня 2002 року). – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 126–128.
19. Книженко С. О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів / С. О. Книженко, М. М. Сергеева // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 372–375.